

تحلیل تطبیقی مفهوم صبر در گفتمان زنان مقاومت و گفتمان منتظران ظهور

فاطمه ملک نیا^۱

مدرسه علمیه بنت الرسول (س) استان لرستان شهرستان الشتر

چکیده

صبر در آموزه‌های اسلامی، علاوه بر فضیلت اخلاقی فردی، نقش کلیدی در تثبیت ایمان، هدایت اجتماعی و تحقق اهداف الهی ایفا می‌کند. این مقاله با رویکرد تحلیل تطبیقی و روش کیفی مبتنی بر منابع دینی و گفتمانی، مفهوم صبر را در دو گفتمان زنان مقاومت و منتظران ظهور بررسی می‌کند. نتایج نشان می‌دهد که صبر در هر دو گفتمان، ریشه در ایمان، فعال و هدفمند است. صبر زنان مقاومت عمدتاً میادین عملی و میدانی را پوشش می‌دهد و زمینه تربیت نسل مجاهد را فراهم می‌کند، در حالی که صبر منتظران ظهور راهبردی و آرمانی است و فرد و جامعه را برای تهذیب نفس و تحقق وعده الهی آماده می‌کند. اشتراکات بنیادین شامل صبر فعال، هدفمند بودن و ریشه در ایمان است و افتراقات در جهت‌گیری و مصادیق صبر مشاهده می‌شود. ترکیب این دو گفتمان، صبر را از فضیلت فردی به یک استراتژی اجتماعی و تمدنی ارتقا می‌دهد که تثبیت ارزش‌ها، هدایت جامعه و تربیت نسل‌های مؤمن را همزمان ممکن می‌سازد. صبر کنشگر اسلامی هم ابزار ارتقای فرد و هم موتور حرکت اصلاحی و اجتماعی است و به عنوان الگوی عملی و نظری برای تربیت مؤمنان و هدایت جامعه اسلامی کاربرد دارد.

کلمات کلیدی: تحلیل تطبیقی، صبر، گفتمان زنان مقاومت، گفتمان منتظران ظهور.

^۱ طلبه سطح دو، ۰۹۱۶۵۶۸۲۰۷۹، fatmhtmlknya561@gmail.com

مقدمه

صبر در آموزه‌های اسلامی، فضیلتی بنیادین و کلیدی است که نقش مهمی در تربیت فردی، هدایت اجتماعی و تثبیت هویت دینی ایفا می‌کند. با این حال، برداشت‌ها و کاربردهای صبر در گفتمان‌های مختلف اجتماعی و دینی، دارای تفاوت‌ها و ابعاد متنوعی است. دو گفتمان برجسته در این زمینه، گفتمان زنان مقاومت و گفتمان منتظران ظهور هستند که هر یک صبر را در قالب‌های متفاوت می‌کاوند: گفتمان زنان مقاومت، صبر را بیشتر در میدان عملی و میدانی تجلی می‌دهد و زنان را در مواجهه با سختی‌ها و فقدان عزیزان پایدار می‌سازد، در حالی که گفتمان منتظران ظهور، صبر را به شکل راهبردی و آرمانی مطرح کرده و فرد و جامعه را برای تهذیب نفس و آماده‌سازی زمینه ظهور آماده می‌کند. بر این اساس، سوال اصلی پژوهش عبارت است از: صبر در گفتمان زنان مقاومت و گفتمان منتظران ظهور چه ویژگی‌ها، ابعاد و کارکردهایی دارد و تعامل این دو گفتمان چگونه می‌تواند صبر را از یک فضیلت فردی به یک استراتژی اجتماعی و تمدنی ارتقا دهد؟

هدف اصلی این مطالعه، تحلیل تطبیقی مفهوم صبر در دو گفتمان زنان مقاومت و منتظران ظهور و استخراج مدلی کاربردی و نظری از صبر کنشگر اسلامی است. همچنین اهداف دیگر تحقیق شامل شناسایی مصادیق صبر، تعیین اشتراکات و افتراقات میان گفتمان‌ها و بررسی نقش صبر در تربیت فرد و هدایت جامعه است.

ضرورت این تحقیق در آن است که صبر، همواره به عنوان فضیلتی فردی مورد توجه بوده، اما بررسی تطبیقی آن در گفتمان‌های کلیدی اسلامی و اجتماعی، به ویژه زنان مقاومت و منتظران ظهور، تاکنون به صورت جامع انجام نشده است. شناخت ابعاد صبر و استخراج الگوی کنشگر اسلامی می‌تواند راهنمای عملی و نظری برای تربیت مؤمنان، تقویت جامعه اسلامی و زمینه‌سازی ظهور باشد.

مطالعات و تحقیقات متعددی به موضوع صبر و گفتمان‌های دینی پرداخته‌اند. از جمله:

کتاب «حضرت زینب اسوه صبر و مقاومت» تألیف انتشارات مسجد جمکران؛ که به تحلیل سیره و زندگی حضرت زینب(س) با تمرکز بر مفهوم صبر و پایداری بانوان اهل بیت به ویژه در واقعه کربلا و پس از آن می‌پردازد. همچنین، کتاب «مکیال المکارم فی فوائد الدعاء للقائم(عج)» اثر سید محمدتقی موسوی اصفهانی؛ که به شناخت وظایف منتظران امام زمان(عج)، نقش صبر و دعا در تحقق انتظار و آماده‌سازی جامعه مهدی‌باور پرداخته است. کتاب «صبر، کیمیای سعادت انسان» نوشته آیت‌الله حسین مظاهری؛ که به تحلیل اخلاقی و علمی از جایگاه صبر در آموزه‌های اسلامی با نمونه‌های عملی در زندگی فردی و اجتماعی می‌پردازد. علاوه بر این، مقاله «نقش زن در زمینه‌سازی ظهور» نوشته ریحانه هاشمی؛ که نقش محوری زنان در شکل‌گیری جامعه منتظر و ابعاد صبر اجتماعی-دینی آنان را بررسی می‌کند. همچنین، مقاله «تحلیل و بررسی نقش اجتماعی زنان شیعی و پیامدهای آن در سده نخستین عصر غیبت» تألیف مریم سعیدیان جزی؛ که به تحلیل جامعه‌شناختی نقش زنان شیعه و ارتباط آن با صبر و پایداری در طول تاریخ غیبت می‌پردازد. با وجود منابع متعدد در هر دو محور (زن مقاومت و زن منتظر)، پژوهش جامعی که به شیوه تطبیقی و تحلیلی مفهوم صبر را در هر دو گفتمان بررسی کند، در منابع علمی اسلامی محدود است و این پژوهش در پی رفع این خلأ علمی است.

این پژوهش در دو بخش کلی تنظیم شده است. در بخش نخست، کلیات تحقیق شامل تبیین مسئله، ضرورت، اهداف، پیشینه و چارچوب نظری، مفهوم انتظار و ابعاد آن با تأکید بر انتظار فعال و سازنده و نیز وظایف منتظران در عصر غیبت از منظر اسلامی تحلیل می‌گردد. در بخش دوم، مفهوم صبر در دو گفتمان انتظار و مقاومت به صورت تطبیقی بررسی شده و اشتراکات، افتراقات و تعامل میان آن دو تبیین می‌شود. در پایان نیز نتایج به دست آمده در پرتو اندیشه اسلامی جمع‌بندی و الگویی از «صبر کنشگر اسلامی» ارائه خواهد شد.

۱. مبانی نظری و مفهوم‌شناسی

در هر پژوهشی، فهم دقیق مفاهیم بنیادین شرط لازم برای تحلیل صحیح گفتمان‌هاست. واژه‌ی «صبر» در فرهنگ اسلامی، مفهومی ژرف و چندلایه دارد که نه تنها در ساحت فردی بلکه در عرصه اجتماعی و تمدنی نیز نقش آفرین است. بررسی مفهوم و ماهیت صبر در منابع اسلامی، نخستین گام برای درک نسبت آن با گفتمان‌های زنان مقاومت و منتظران ظهور است؛ زیرا در هر دو گفتمان، صبر به عنوان ستون معنوی پایداری و امید جلوه می‌کند.

۱-۱ مفهوم و ماهیت صبر در منابع اسلامی

در لغت، واژه‌ی «صبر» از ریشه‌ی «صَبَرَ» به معنای خویشتن‌داری، بازداشتن نفس از بی‌تابی، و استقامت در برابر دشواری‌هاست. (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۴، ص. ۴۶۵). در اصطلاح قرآنی، صبر حالتی از پایداری آگاهانه و هدفمند در برابر موانع سیر الی‌الله است؛ نوعی مقاومت عقلانی و ایمانی که انسان را در مسیر بندگی استوار می‌دارد. قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ؛ همانا خداوند با صابران است.» (بقره: ۱۵۳).

در قرآن کریم، واژه‌ی صبر در بیش از نود مورد به کار رفته و می‌توان آن را در سه قلمرو معنایی تقسیم کرد: صبر بر طاعت، صبر از معصیت و صبر بر مصیبت.

صبر بر طاعت، که انسان را در مسیر عبادت و اطاعت الهی پایداری ورزد و از سستی و خستگی دوری کند: «فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ؛ او را عبادت کن و در عبادتش شکیبا باش.» (مریم: ۶۵).

در این آیه، عبادت مداوم نیازمند صبری است که از معرفت و عشق به خداوند سرچشمه می‌گیرد.

صبر از معصیت یعنی خویشتن‌داری در برابر وسوسه و گناه. قرآن در داستان حضرت یوسف (ع) می‌فرماید: «إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ؛ بی‌گمان هر کس تقوا پیشه کند و صبر نماید، خدا پاداش نیکوکاران را تباه نمی‌کند.» (یوسف: ۹۰).

صبر بر مصیبت یعنی ایستادگی در برابر سختی‌ها و مصائب زندگی. خداوند در وصف صابران می‌فرماید: «الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ؛ آنان که چون مصیبتی به آنان رسد، گویند: ما از آن خداییم و به سوی او بازمی‌گردیم.» (بقره: ۱۵۶).

در سنت معصومان (علیهم السلام)، صبر از ارکان ایمان و اساس پایداری در دین معرفی شده است. امیرالمؤمنین (ع) فرمودند: «الصَّبْرُ مِنَ الْإِيمَانِ كَالرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ؛ صبر نسبت به ایمان، همچون سر نسبت به بدن است.» (نهج البلاغه، حکمت ۸۲).

بدین معنا که بدون صبر، ایمان از هم می‌پاشد و حیات روحی انسان از بین می‌رود. امام صادق (ع) نیز می‌فرمایند: «الصَّبْرُ نُورٌ وَهُوَ مِنْ مَفَاتِيحِ الْفَرَجِ؛ صبر نوری است و از کلیدهای گشایش است.» (کلینی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص. ۹۱).

از نگاه اهل بیت (ع)، صبر، نه تنها در سطح فردی، بلکه در بستر اجتماعی و سیاسی نیز معنا می‌یابد. حضرت زینب (س) در واقعه کربلا، با صبری آمیخته به بینش، چهره‌ی دیگری از صبر را به نمایش گذاشت؛ صبری که نه به معنای تحمل منفعلانه، بلکه به معنای استقامت آگاهانه در برابر طغیان و ظلم بود. این نوع صبر، همان صبر فعال و کنشگر است که در ادامه، از منظر قرآنی و روایی تحلیل می‌شود.

۲-۱ تفاوت صبر با انفعال، تسلیم‌پذیری و تحمل منفعلانه (صبر فعال و کنشگر)

در فرهنگ دینی، صبر هرگز هم‌معنا با سکوت یا سازگاری با باطل نیست. قرآن کریم، صبر را در کنار ایمان، عمل صالح و امر به حق قرار داده و آن را موتور محرک حرکت اجتماعی مؤمنان دانسته است: «وَالْعَصْرُ، إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ، إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ؛ سوگند به عصر، که انسان در زیان است، جز آنان که ایمان آوردند و عمل صالح انجام دادند و یکدیگر را به حق و صبر توصیه کردند.» (عصر: ۱-۳).

این همراهی صبر با «حق» و «عمل»، نشان می‌دهد که صبر در منطق قرآن، مفهومی پویا و اجتماعی دارد، نه حالت سکون و پذیرش انفعالی.

تحمل منفعلانه، برخلاف صبر، از سر ضعف و بی‌ارادگی است و فاقد بُعد معرفتی و غایت الهی است. اما صبر فعال، بر مبنای آگاهی و ایمان به وعده‌ی الهی استوار است. امام علی (ع) می‌فرماید: «الصَّبْرُ صَبْرَانِ: صَبْرٌ عَلَى مَا تَكْرَهُ وَصَبْرٌ عَمَّا تُحِبُّ؛ صبر دو گونه است: صبر بر آنچه ناخوش داری و صبر بر آنچه دوست داری.» (تمیمی‌آمدی، ۱۳۹۵، ج ۳، ص. ۳۲۵).

در این روایت، صبر نه صرفاً واکنش به دشواری، بلکه نوعی خودمهاری ارادی در مسیر تعالی است. در گفت‌وگو دینی شیعه، صبر فعال به معنای پایداری در برابر ظلم، حفظ آرمان‌ها، و مقاومت در راه حق است. چنین صبری در شخصیت زنان مقاوم، به‌ویژه در سیره حضرت زینب (س) و زنان شهیدان مقاومت، جلوه‌ای روشن دارد؛ همان‌گونه که در گفت‌وگو انتظار، صبر به معنای پایداری در ایمان و استمرار در عمل صالح در دوران غیبت تعبیر می‌شود. امام باقر (ع) فرمودند: «طُوبَى لِلصَّابِرِينَ فِي غَيْبَتِهِ، طُوبَى لِلْمُقِيمِينَ عَلَى مَحَبَّتِهِمْ، أُولَئِكَ الَّذِينَ وَصَفَهُمُ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ فَقَالَ: الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ؛ خوشا به حال صابران در دوران غیبت او، آنان که بر محبت او پایداری دارند؛ ایشان همان کسانی‌اند که خداوند در کتابش توصیف کرده و فرموده: آنان که به غیب ایمان دارند.» (ابن بابویه، ۱۳۸۲، ج ۱، ص. ۳۲۶).

از این منظر، صبر در مکتب اهل بیت (ع)، عنصر پویای سازندگی اجتماعی است. صبر نه به معنای توقف، بلکه به معنای ادامه دادن در مسیر حق با بصیرت و اراده است. در واقع، صبر فعال، نوعی مقاومت درونی است که به کنش اجتماعی منتهی و بنیان هر حرکت ایمانی در برابر باطل است.

۳-۱ مفهوم‌شناسی گفتمان

در هر نظام معرفتی، مفاهیم بنیادین نقشی محوری در جهت‌دهی به ساختار اندیشه و کنش‌های اجتماعی دارند. واژه‌ی «گفتمان»^۱ از جمله مفاهیمی است که در دهه‌های اخیر در حوزه علوم انسانی و به‌ویژه در تحلیل‌های فرهنگی، سیاسی و دینی جایگاه ویژه‌ای یافته است. گفتمان صرفاً مجموعه‌ای از واژگان یا سخنان نیست، بلکه شبکه‌ای از معانی، باورها و قواعدی است که بر اساس آن، واقعیت اجتماعی بازنمایی و فهم می‌شود.

۱-۳-۱ تعریف و کارکرد گفتمان در علوم اجتماعی و اسلامی

در علوم اجتماعی، «گفتمان» به مثابه‌ی نظامی از معنا تعریف می‌شود که از خلال زبان و ساختارهای فرهنگی، روابط قدرت، هویت و حقیقت را تولید می‌کند. میشل فوکو، فیلسوف فرانسوی، گفتمان را چنین تعریف می‌کند: «گفتمان مجموعه‌ای از گفته‌هاست که در درون یک نظام دانایی، امکان شکل‌گیری و گردش معنا را فراهم می‌آورد.» (فوکو، ۱۳۹۸، ص. ۴۲).

پس از میشل فوکو، اندیشمندان پسا ساختارگرا همچون ارنستو لکلانو و شانتال موفه با طرح نظریه‌ی «گفتمان هژمونیک» نشان دادند که هر گفتمان، صحنه‌ی نزاع میان نیروهایی است که می‌کوشند معنا را تثبیت کنند. آنان می‌نویسند: «هیچ معنایی ذاتاً ثابت نیست، بلکه در میدان رقابت گفتمان‌ها، هژمونی بر معنای مسلط شکل می‌گیرد.» (لکلانو و موفه، ۱۳۹۷، ص. ۱۱۲).

بر اساس این دیدگاه، «گفتمان» نه صرفاً گفتار، بلکه شبکه‌ای از روابط قدرت و معناست که به شکل پویا در جامعه عمل می‌کند.

در اندیشه‌ی اسلامی، گفتمان بر پایه‌ی «حق» و «باطل» شکل می‌گیرد. قرآن کریم می‌فرماید: «فَأَمَّا الزُّبْدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ؛ اما کف (باطل) به کنار می‌رود و آنچه به مردم سود می‌رساند (حق) در زمین پایدار می‌ماند.» (رعد: ۱۷).

علامه طباطبایی ذیل این آیه می‌فرماید: «در نظام الهی، هر گفتمان باطل که ریشه در هوای نفس و سلطه‌طلبی داشته باشد، ناپایدار است و تنها گفتمان حق که بر پایه‌ی هدایت الهی و عقل سلیم استوار است، باقی می‌ماند.» (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۱، ص. ۳۲۱).

¹ Discourse

۲-۳-۱ اشتراکات بنیادی

اولین و مهم‌ترین وجه اشتراک، صبر فعال است؛ در هر دو گفتمان، صبر نه انفعال، بلکه کنشگر است و فرد و جامعه را به حرکت در مسیر اهداف الهی فرا می‌خواند. امام صادق (ع) در این زمینه فرموده‌اند: «الصبر مفتاح الفرج؛ صبر، کلید گشایش است.» (کلینی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص. ۱۴۵).

این کلیدواژه، نشان‌دهنده جایگاه محوری صبر در تحقق اهداف الهی است.

دومین وجه اشتراک، هدفمند بودن صبر است؛ صبر در هر دو گفتمان، به سوی تحقق آرمان‌های مقدس حرکت می‌کند؛ برای زنان مقاومت، حفظ و تداوم جریان مقاومت و تربیت نسل مجاهد است، و برای منتظران ظهور، آماده‌سازی فرد و جامعه برای تحقق عدالت جهانی است.

سومین وجه اشتراک، ریشه در ایمان است؛ در هر دو گفتمان، صبر مبتنی بر ایمان و باور به وعده الهی است. قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: «وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً؛ و کسانی که صبر کردند برای جلب خشنودی پروردگارشان و نماز برپا داشتند و از آنچه روزیشان دادیم، در خفا و آشکار انفاق کردند.» (رعد: ۲۲).

چهارمین وجه اشتراک، صبر بر طاعت الهی است؛ صبر در هر دو گفتمان، وسیله‌ای برای پایبندی به مسیر الهی و انجام وظایف دینی است و آزمون ایمان و تقوا محسوب می‌شود.

۲-۳-۲ افتراقات شکلی و مصداقی

با وجود اشتراکات بنیادی، صبر در دو گفتمان از نظر شکل و مصداق تفاوت‌هایی نیز دارد.

جهت‌گیری صبر در زنان مقاومت: غالباً بر دشمن بیرونی و شرایط عملی و میدانی متمرکز است؛ صبر در مواجهه با فقدان عزیزان، فشارهای فرهنگی و تهدیدات اجتماعی بروز می‌کند و با فعالیت میدانی، اقدام و مقابله همراه است.

جهت‌گیری صبر در گفتمان منتظران ظهور: بیشتر بر فتنه‌های درونی، آزمون‌های طولانی غیبت و چالش‌های اجتماعی پیچیده متمرکز است؛ صبر، ابزار اصلاح نفس و آماده‌سازی جامعه برای تحقق وعده الهی است و ویژگی راهبردی و آرمانی دارد.

شهید مطهری در این زمینه می‌نویسد: «صبر زنان مقاومت صبری میدانی و واکنشی است، اما صبر منتظران، صبری راهبردی و آرمانی که به تحقق عدالت مهدوی می‌انجامد.» (مطهری، ۱۳۸۵، ص. ۶۵).

۲-۳-۳ تعامل و هم‌پوشانی

با وجود تفاوت‌ها، صبر در دو گفتمان یکدیگر را تقویت و تکمیل می‌کنند. صبر زنان مقاومت، با تربیت نسل مجاهد و تثبیت ارزش‌های ایمانی و اجتماعی، زمینه‌ساز تحقق اهداف انتظار می‌شود. بالعکس، صبر راهبردی و آرمانی گفتمان منتظران، چشم‌انداز بلندمدت و جهت‌گیری الهی به صبر فعال زنان مقاومت می‌بخشد.

رهبر معظم انقلاب اسلامی فرموده‌اند: «صبر و پایداری زنان در جبهه مقاومت، پایه‌ای برای استمرار جریان ایمان و زمینه‌ساز ظهور ارزش‌ها و عدالت مهدوی است.» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار بانوان نخبگان، ۱۳۹۸/۰۸/۲۰).

همچنین، آیت‌الله جوادی‌آملی تأکید می‌کنند: «صبر فعال در میادین جهاد و مقاومت، حلقه‌ای از زنجیره انتظار است؛ بدون آن، انتظار تحقق عملی نخواهد یافت.» (جوادی‌آملی، ۱۳۹۳، ج ۵، ص. ۳۳۲).

این هم‌پوشانی نشان می‌دهد که صبر در هر دو گفتمان، مکمل یکدیگر بوده و حرکت مؤمنان در مسیر تحقق وعده الهی را تضمین می‌کند.

۲-۴-۲ نتایج تحلیل تطبیقی در پرتو اندیشه اسلامی

تحلیل تطبیقی صبر در دو گفتمان زنان مقاومت و منتظران ظهور، علاوه بر روشن کردن اشتراکات و افتراقات، امکان استخراج چارچوب نظری و عملی الگوی صبر کنشگر اسلامی را فراهم می‌کند. این بخش به نتایج و پیامدهای آن در ارتقای مفهوم صبر از فضیلت فردی به استراتژی اجتماعی می‌پردازد.

۲-۴-۱ استخراج الگوی واحد یا دوگانه از صبر کنشگر اسلامی

تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد که صبر اسلامی دارای ابعاد چندگانه و منسجم است که می‌توان آن را به دو سطح اصلی تقسیم کرد:

- ۱) صبر میدانی و واکنشی: نمود بارز آن در گفتمان زنان مقاومت مشاهده می‌شود. این نوع صبر، صبری عملی، فعال و واکنشی است که در مواجهه با مصائب و دشمنان بیرونی به ظهور می‌رسد. نمونه تاریخی آن صبر حضرت زینب کبری(س) در مسیر عاشورا و مقاومت در برابر دشمنان است. (ابن‌شهر آشوب، ۱۳۸۹، ج ۴، ص. ۲۱۱).
- ۲) صبر راهبردی و آرمانی: نمود بارز آن در گفتمان منتظران ظهور است. این صبر، صبری هدفمند، جهت‌دار و سازنده است که فرد و جامعه را برای تحقق وعده الهی و ظهور منجی آماده می‌کند. (نعمانی، ۱۴۰۲، ص. ۲۰۴).

آیت‌الله جوادی‌آملی می‌نویسد: «صبر کنشگر اسلامی، هم صبر فردی و هم صبر اجتماعی است؛ در عرصه عمل، صبری فعال و در عرصه راهبردی، صبری آرمانی و هدایت‌گر است.» (جوادی‌آملی، ۱۳۹۳، ج ۵، ص. ۳۳۵).

۲-۴-۲ تأثیر این دو گفتمان در ارتقای مفهوم صبر از فضیلت فردی به استراتژی اجتماعی

تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد که ترکیب دو گفتمان، مفهوم صبر را از یک فضیلت اخلاقی فردی به ابزار راهبردی و استراتژیک اجتماعی ارتقا می‌دهد. ویژگی‌های کلیدی این ارتقاء عبارتند از:

- (۱) تداوم و تثبیت ارزش‌ها: صبر زنان مقاومت، ارزش‌های جهاد، ایثار و تربیت نسل مجاهد را تثبیت می‌کند و پایداری اجتماعی را تضمین می‌کند.
 - (۲) هدایت و آمادگی جامعه: صبر منتظران ظهور، مسیر اصلاح فردی و اجتماعی و آماده‌سازی زمینه تحقق وعده الهی را فراهم می‌آورد.
 - (۳) تعامل و هم‌افزایی: ترکیب صبر میدانی و راهبردی، موجب هم‌پوشانی ابعاد فردی و اجتماعی، عملی و آرمانی، و واکنشی و هدفمند صبر می‌شود.
- امام خمینی (ره) اشاره دارند: «صبر، ابزار تثبیت ایمان و هدایت جامعه است؛ صبر فردی وقتی به صبر اجتماعی ارتقا یابد، قدرت تحول‌بخشی به تاریخ پیدا می‌کند.» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۸، ص. ۳۰۴).
- به این ترتیب، تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد که صبر کنشگر اسلامی یک استراتژی اجتماعی جامع است که می‌تواند در مواجهه با بحران‌ها، تهدیدها و آزمون‌های فردی و جمعی، هم هویت و ایمان را حفظ کند و هم زمینه‌ساز تحقق اهداف کلان الهی گردد.

نتیجه‌گیری

صبر در منظومه‌گفتمان اسلامی مفهومی بنیادین است که فراتر از یک فضیلت اخلاقی فردی، کارکردی راهبردی، فعال و اجتماعی دارد. این مفهوم، محور پایداری در مسیر ایمان و تحقق اهداف الهی است و پیوندی ناگسستنی با توکل، تقوا و جهاد دارد. در تحلیل تطبیقی میان گفتمان زنان مقاومت و گفتمان منتظران ظهور، صبر در هر دو گفتمان به عنوان نیرویی آگاهانه و هدفمند جلوه می‌کند که بر طاعت الهی، مقابله با فتنه‌ها و تحمل مصائب استوار است.

در گفتمان زنان مقاومت، صبر صورتی میدانی و عملی دارد؛ در برابر دشمن بیرونی و شرایط سخت جهاد بروز می‌یابد و زن مؤمن را به نماد پایداری و تربیت نسل مجاهد تبدیل می‌سازد. در مقابل، در گفتمان منتظران ظهور، صبر صورتی درونی و راهبردی دارد که زمینه‌ساز تهذیب نفس، آماده‌سازی اجتماعی و مقاومت در برابر فتنه‌های دوران غیبت است.

وجه اشتراک دو گفتمان در صبر فعال و ایمان‌محور است، اما تفاوت آن‌ها در میدان بروز و نوع چالش‌هاست؛ یکی در میدان نبرد و دیگری در عرصه انتظار طولانی و آزمون‌های باطنی. تعامل این دو، الگویی جامع از «صبر کنشگر اسلامی» پدید می‌آورد که هم در سطح فردی منشأ استقامت معنوی و هم در سطح اجتماعی عامل استمرار حرکت تمدنی است.

صبر در این معنا، هم تثبیت‌کننده ایمان و هویت مؤمنان است و هم موتور حرکت جامعه به سوی اصلاح، عدالت و آمادگی برای ظهور. بدین ترتیب، صبر کنشگر اسلامی را می‌توان راهبردی جامع دانست که با پیوند میان جهاد بیرونی و انتظار درونی، مسیر تحقق آرمان‌های توحیدی و عدالت‌محور را هموار می‌سازد و نقشی حیاتی در تربیت نسل‌های مؤمن، هدایت جامعه و شکل‌گیری تمدن اسلامی ایفا می‌کند.

منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- ۱. ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۸۲). کمال‌الدین و تمام النعمه. ترجمه منصور پهلوان. انتشارات موسسه فرهنگی دارالحديث. چاپ دوم.
- ۲. ابن شهر آشوب، محمد بن علی. (۱۳۸۹). مناقب آل ابی طالب. انتشارات ذوی القربی. چاپ سوم.
- ۳. ابن طاووس، سید بن طاووس. (۱۴۱۷). اللهوف علی قتلی الطفوف. انتشارات دارالاسوه.
- ۴. ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴). لسان العرب. انتشارات دار صادر.
- ۵. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۳۹۵). غرر الحکم و درر الکلم، انتشارات موسسه فرهنگی دارالحديث، چاپ هشتم.
- ۶. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۷۹). تسنیم تفسیر قرآن کریم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۹ ش.
- ۷. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۳). تفسیر موضوعی قرآن. مرکز نشر اسراء. چاپ هفتم.
- ۸. خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۷۵). مجموعه بیانات و سخنرانی‌ها. دفتر حفظ نشر و آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای. گرفته شده از سایت: Khamenei.ir
- ۹. خمینی، سید روح‌الله. (۱۳۸۵). صحیفه امام. موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ چهارم.
- ۱۰. طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۴۱۷). المیزان فی تفسیر القرآن. انتشارات دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ۱۱. فوکو، میشل. (۱۳۹۸). دیرینه‌شناسی دانش. ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده. انتشارات نشر نی. چاپ هفتم.
- ۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۹۱). اصول کافی. ترجمه حسین استادولی. انتشارات دار الثقلین. چاپ دوم.
- ۱۳. لکلاؤ، ارنستو؛ موفه، شانتال. (۱۳۹۷). هژمونی و استراتژی سوسیالیستی به سوی سیاست دموکراتیک رادیکال. ترجمه محمد رضایی. انتشارات نشر ثالث. چاپ سوم.
- ۱۴. مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۳). بحار الانوار. انتشارات دار احیاء التراث العربی. چاپ دوم.
- ۱۵. مصباح‌یزدی، محمد تقی. (۱۳۹۱). جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن. شرکت چاپ و نشر بین الملل. چاپ هفتم.
- ۱۶. مطهری، مرتضی. (۱۳۸۵). قیام و انقلاب مهدی (عج) از دیدگاه فلسفه تاریخ و مقاله شهید. انتشارات صدرا. چاپ بیست و نهم.
- ۱۷. نعمانی، محمد بن ابراهیم. (۱۴۰۲). کتاب الغیبه. ویراستار علی اکبر غفاری. دارالکتب اسلامیه. چاپ اول.